

УДК 811.124:378

Попович Р. Г., к. філол. н., доцент, Корчевська О. М., студентка I курсу ФЕП (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛАТИНОМОВНИХ ТЕРМІНІВ, ЩО ФУНКЦІОНУЮТЬ У ЕКОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Проаналізовано особливості структури та семантики латинських назв видів рослинного і тваринного світу, що функціонують в екологічній літературі.

Ключові слова: термін, родова назва, видовий епітет, гіперонім, гіпонім, структурний тип.

Проанализированы особенности структуры и семантики латинских названий видов растительного и животного мира, функционирующих в экологической литературе.

Ключевые слова: термин, родовое название, видовой эпитет, гипероним, гипоним, структурный тип.

The main peculiarities of the structure and semantics of latin names for world flora and fauna, which are used in ecological literature have been analyzed.

Keywords: term, gender name, species' epithet, hyperonym, hyponym, structure type.

Відомий латинський вислів “Nulla est doctrīna sine lingua Lafīna” (Немає жодної науки без латинської мови) справедливий і стосовно екології. Справді, працюючи з фаховою літературою, екологи (студенти – у процесі навчання та фахівці – у своїй професійній діяльності) зустрічаються з великою кількістю латиномовних термінів, передусім найменувань видів рослинного і тваринного світу. Для прикладу наведемо уривок із книги «Заповідні зони Українського Полісся в аспекті їх охорони»: «Ботанічний заповідник «Вишнева гора» своєю назвою завдячує численним заростям Вишні степової *Cerasus fruticosa* Pall. Формація *Ceraseta fruticosa* займає верхні та середні частини південних схилів. У місцях, не зайнятих випасом, *Cerasus fruticosa* утворює густі зарості, в розрідженому травостой зустрічаються *Pimpinella saxifraga*, *Peucedanum alsaticum* L., *Thalictrum minus* L., *Iris hungarica* Waldst et Kit., *Centaurea rhenana* Boreau і *C. scabiosa* L., *Galium verum* L., *Medicago falcata* L., *Salvia pratensis* L. та ін. У розріджених та нижчих заростях вишні збільшується покриття *Galium verum*, *Medicago falcata*, з'являються *Stipa capillata* L., *Adonis vernalis* L.».

З подібною термінологією зустрічаються студенти-екологи також під час лекційних занять. Нижче подається фрагмент лекції «Охорона водних ресурсів»:

«Справжні водні рослини ростуть на дні водойм, живлячись, насамперед, елементами, що містяться в донних наносах. Це *Nymphaea alba*, *Nuphar luteum*, *Typha natans*, *Nelumbo nucifera* та ін.

Плаваючі водні рослини живуть у неглибоких водоймах, не прикріплюючись до дна. Їх корені беруть поживні речовини безпосередньо з води. Це *Lemna trisulca*, *Lemna minor*, *Spirodela polyrrhiza*, *Stratiotes aloides*, *Hydrocharis morsus-ranae*, *Salvinia natans*, *Elodea canadensis*.

Прибережні рослини ростуть на берегах річок та ставків, збагачуючи киснем не тільки воду, а й прибережні ґрунти. Це *Alisma plantago-aquatica*, *Menyanthes trifoliata*, *Schoenoplectus lacustris*, *Trollius europaeus*, *Phragmites australis*, *Carex*, та інші».

Такі приклади є яскравим свідченням того, що без знання латиномовної термінології неможливе адекватне сприйняття закладеної в тексті інформації. Тут доречно згадати вислів відомого шведського вченого, основоположника латиномовної систематики рослин і тварин Карла Ліннея: “*Nomina si nescis, perit et cognitio rerum*” (Якщо не знаєш назви, то пропадає і пізнання речей).

Для ефективного користування латиномовною термінологією необхідно не лише засвоїти фонетичні правила, спрямовані на формування вмінь та навичок правильного читання та написання термінів, їх аудіювання. Надзвичайно важливим є також і вміння орієнтуватись у структурі терміна, його зовнішній та «внутрішній» формі, освоїти принципи побудови термінологічних одиниць.

Метою нашого дослідження є структурно-семантичний аналіз латиномовних назв, що функціонують у фаховій екологічній літературі, та встановлення на цій основі принципів їх побудови, виявлення закономірностей та тенденцій термінотворення у даній предметній області.

Об'єктом дослідження виступають латинські назви, відібрані із Червоної книги України, Зеленої книги України, Європейського Червоного списку рослин і тварин, списку рідкісних рослин Рівненщини, підручників, посібників, монографій, статей з проблем екології.

Аналіз латинських термінів, що функціонують у екологічній літературі, показує, що більшість із них є біномінальними, тобто складаються із двох компонентів. Це назви видів рослинного і тваринного світу: *Linnaea borealis* – Ліннея північна, *Oxycoccus microcarpus* – Журавлина дрібноплідна, *Erinaceus auritus* – Їжак вухатий, *Neomys anomalus* – Кутора мала, *Otis tarda* – Дрохва, *Circus gallicus* – Змієїд. Останні два приклади свідчать, до речі, про те, що у відповідній українській термінології принцип біномінальності не є обов'язковим.

Рідше зустрічаються уніномінальні (однослівні) найменування, що класифікують види, відносячи їх до певних таксонів (родин, класів, порядків і т.п.). Наприклад: Equisetophyta – відділ Хвощеподібні, Monocotyledones – клас Однодольні, Salicaceae – родина Вербові, Cypriniformes – ряд Коропоподібні.

Для позначення підвидів тварин використовуються триномінальні найменування, що утворюються шляхом додавання до двокomпонентної назви виду підвидового епітета, пор. *Locustra migratoria rossica* – Сарана руська (підвид *L. migratoria* – сарани мандрівної).

Зустрічаються також складені назви – для позначення таксонів, нижчих рангом за вид (у тому числі і назви підвидів рослин). Вони утворюються шляхом додавання до назви виду внутрішньовидового епітету, при цьому обов'язково скорочено позначається ранг таксона: *Beta vulgaris* var. *esculenta* – буряк звичайний, різновид їстівний (var. – читай: “varietas”), *Oryza sativa* ssp. *brevis* – Рис посівний, підвид короткозерновий (ssp. – читай : “subspecies” – підвид), *Batrachospermum moniliforme* f. *densum* – Батрахоспермум чотковидний форма щільний (f. – читай “forma”).

Складені назви можуть мати декілька внутрішньовидових епітетів, наприклад: *Brassica oleracea* var. *capitata* f. *alba* – Капуста білокачанна, *Brassica oleracea* var. *botrytys* subvar. *cauliflora* – Капуста цвітна (subvar. – читай: “subvarietas” – підрізновид).

Найбільш поширеними латинськими термінами, що функціонують в екологічній літературі, є біномени, тому в даній роботі здійснюється структурно-семантичний аналіз саме цього типу найменувань.

Загальна структура біномінального утворення базується на гіперо-гіпонімічних відношеннях: перше слово є назвою роду, а друге означає якунебудь видову ознаку (видовий епітет). Термін же в цілому позначає певний конкретний вид. Пор., наприклад, назви видів пальчатокорінника, занесених до Червоної книги України: *Dactylorhiza sumbucina* – Пальчатокорінник бузиновий, *Dactylorhiza iberica* – Пальчатокорінник іберійський, *Dactylorhiza incarnata* – Пальчатокорінник м'ясочервоний, *Dactylorhiza maculata* – Пальчатокорінник плямистий, *Dactylorhiza romana* – Пальчатокорінник римський, *Dactylorhiza cordigera* – Пальчатокорінник серценосний, *Dactylorhiza majalis* – Пальчатокорінник травневий, *Dactylorhiza traunsteineri* – Пальчатокорінник Траунштейнера, *Dactylorhiza fuchsii* – Пальчатокорінник Фукса. Групуєчись навколо спільної родової назви, видові найменування можуть утворювати як у сфері фіксації, так і у сфері функціонування номінативні парадигми з більшою чи меншою кількістю членів (див. вищенаведений приклад).

Диференціація родової назви може здійснюватись за різними ознаками, найпоширенішими з яких є:

колір: *Ciconia nigra* – Лелека чорний, *Cephalanthera rubra* – Булатка червона; *Platanthera chlorantha* – Любка зеленоквітка;

форма: *Listera ovata* – Зозуліні сльози яйцевидні, *Potentilla erecta* – Перстач прямостоячий, *Botrychium lunaria* – Гронянка півмісяцева;

розмір: *Chelidonium majus* – Чистотіл великий, *Betula humilis* – Береза низька, *Lemna minor* – Ряска мала;

смак: *Ranunculus acris* – Жовтець їдкий, *Rumex acetosa* – Щавель кислий, *Astragalus glycyphyllos* – Астрагал солодколистий;

запах: *Gymnadenia odoratissima* – Билинець найзапашніший, *Thalictrum foetidum* – Рутвиця смердюча, *Viola odorata* – Фіалка запашна;

функції: *Medicago sativa* – Люцерна посівна, *Ostrea edulis* – Устриця їстівна, *Ramnus tinctoria* – Жостір фарбувальний;

будова: *Menyanthes trifoliata* – Бобівник трилистий, *Centaurea breviceps* – Волошка короткоголова, *Dryas octopetala* – Дріада восьмипелюсткова;

місцезнаходження: *Helichrysum arenarium* – цмин пісковий, *Equisetum arvense* – Хвощ польовий, *Stachys palustris* – Чистець болотний;

сторона горизонту: *Linnaea borealis* – Ліннея північна, *Phragmites australis* – Очерет південний, *Thuja occidentalis* – Туя західна;

пора року: *Leucosium aestivum* – Білоцвіт літній, *Gentiana verna* – Тирлич весняний, *Colchicum autumnale* – Пізноцвіт осінній;

географічне положення: *Rosalia alpina* – Вусач альпійський, *Centaurea scarpatica* – Волошка карпатська, *Stipa ucrainica* – Ковила українська.

Родова назва в термінах-біноменах завжди пишеться з великої літери, а видова характеристика, як правило, з малої, незважаючи на те що остання може бути виражена власною назвою, пор. *Cyclamen kuznetzovii* – Цикламен Кузнєцова, *Dactylorhiza fuchsii* – Пальчатокорінник Фукса, *Daphne sophia* – Вовчі ягоди Софії, *Spalax graecus* – Сліпак буковинський (пор. загальноживане *lingua Graeca*).

Варто зауважити, що в деяких термінах гіпонімичний компонент (видовий епітет) може бути вираженим двома словами. У таких випадках, з метою відповідності принципу біноміальності назва видової ознаки пишеться через дефіс, хоча таке написання не відповідає орфографічним нормам загальноживаної латинської мови. Наприклад, *Neottia nidus-avis* – Гніздівка звичайна, *Erythronium dens-canis* – Еритроній собачий зуб, *Inula oculus-cristi* – Оман Христове око.

Аналіз зовнішньої (морфологічної) будови латинських біноміальних найменувань, що функціонують в екологічній літературі, показує, що всі вони можуть бути віднесені до трьох структурних типів.

Перший тип – це терміни з узгодженим означенням, для яких характерна модель: іменник у називному відмінку однини + прикметник у називному відмінку однини: *Carex umbrosa* – Осока затінкова, *Lycopodium annotinum* – Плаун річний, *Arnica montana* – Арніка гірська, *Lepus timidus* – Засць білий. Варто зазначити, що у термінах цього типу можуть вживатись прикметники як звичайного, так і вищого і найвищого ступенів порівняння. Наприклад: *Usnea longissima* – Уснея найдовша, *Plantago major* – Подорожник великий

(букв. «більший»), *Lamium glaberrimum* – Глуха кропива гола (букв. «найголіша»), *Pissum elatius* – Горох високий (букв. «вищий»).

У ролі видового епітета часто вживаються складні прикметники, компонентами яких виступають основи латинських та грецьких дієслів та числівників. Наприклад: *Moneses uniflora* – Одноквіткова звичайна (букв. «одноквіткова», від лат. *uni-* – одно-), *Marsilea quadrifolia* – Марсилея чотирилиста (від лат. *quadr-* – чотири-), *Laser trilobum* – Лазурник трилопатевий (від лат. *tri-* – три-), *Phlathantha bifolia* – Любка дволиста (від лат. *bi-* – два-), *Urtica dioica* – Кропива дводомна (від гр. *di-* – два), *Malaxis monophyllos* – Малаксис однолистий (від гр. *mono-* – один), *Stipa lithophila* – Ковила каменелюбна (від гр. *phil-* – любити), *Dentaria bulbifera* – Зубниця бульбиста (букв. «бульбоносна», від лат. *fer-* – нести).

Інокли узгоджене означення виражається дієприкметником, утворюючи підтип першого структурного типу з моделлю: іменник у називному відмінку однини + дієприкметник у називному відмінку однини. При цьому у функції видового епітета може виступати як дієприкметник теперішнього часу активного стану (*Salvinia natans* – Сальвінія плаваюча, *Ranunculus repens* – Жовтець повзучий), так і дієприкметник минулого часу пасивного стану (*Atraphaxis replicata* – Кучерявка відігнута, *Lycopodiella inundata* – Лікоподієла заплавна (букв. «затоплена»)).

Другий тип – це терміни з неузгодженим означенням, представлені моделлю: іменник у називному відмінку однини + іменник у родовому відмінку однини (рідше множини), наприклад: *Primula veris* – Первоцвіт весняний (букв. «весни»), *Bombus silvarum* – Джміль лісовий (букв. «лісів»), *Marumba quercus* – Бражник дубовий (букв. «дуба»). Щодо останнього прикладу, то варто звернути увагу на те, що іменник *Quercus* (дуб) може мати форми як другої, так і четвертої відмін. При цьому в однині частіше всього вживається варіант родового відмінка *quercus* (IV відміна), який співпадає з називним відмінком (див. вищезгаданий приклад); у множині ж перевага надається формі *quercorum* (II відміна). Обидва варіанти вживаються при утворенні термінів-біноменів.

У більшості найменувань другої групи неузгоджене означення виражається власною назвою, частіше всього прізвищем ученого, на честь якого названо даний вид: *Astragalus zingeri* – Астрагал Цінгера, *Cephalaria litvinovii* – Головачка Литвинова, *Crataegus pojarkovae* – Глід Пояркової, *Delphinium sergii* – Дельфіній Сергія.

Від таких термінів слід відрізнити назви типу *Aconitum besseranum* – Аконіт Бессера (букв. «бессерівський»), *Crambe steveniana* – Катран Стевена (букв. «стевенівський»), у яких латинізована власна назва є прикметником, а отже такі найменування є термінами з узгодженим означенням і відносяться до першого типу.

До третього структурного типу відносяться терміни з означенням-прикладкою, репрезентовані моделлю: іменник у називному відмінку однини

+ іменник у називному відмінку однини. Наприклад: *Atropa belladonna* – Атропа беладонна, *Salsola arbuscula* – Курай деревовидний (букв. «деревце»), *Matricaria chamomilla* – ромашка звичайна (тут родова назва представлена латинським іменником, що означає «ромашка», а видова ознака – грецьким іменником з цим же значенням).

Серед зоологічних найменувань досить поширений різновид третього структурного типу, в якому обидва компоненти виражені одним і тим самим словом: *Grus grus* – Журавель сирій, *Milvus milvus* – шуліка рудий, *Bubo bubo* – пугач європейський. Це терміни з означенням-тавтонімом. Тавтологія як спосіб термінотворення вживається з метою підкреслення істинності чистоти виду. Згідно з Міжнародним кодексом ботанічної номенклатури утворення термінів-тавтонімів вважається недопустимим у ботанічній термінології, хоча в екологічній літературі зустрічаються найменування, для яких характерна неповна тавтологія: *Sagittaria sagittifolia* – Стрільчатка стрілолиста, *Comperia comperana* – Комперія Компера, *Nigritella nigra* – Нігрітелла чорна. У таких термінах видова ознака представлена словом – похідним від родової назви прикметником, тому вони не відносяться до третього структурного типу.

Отже, розуміння структурно-семантичних особливостей латинських термінів сприяє кращому їх сприйняттю і засвоєнню, формуванню у студентів певного термінологічного мінімуму, свідомому оперуванню всією латиномовною термінологією, що функціонує в екологічній літературі. Знання цих принципів, поряд з іншими аспектами, що вивчаються, забезпечує реалізацію мети курсу – формування професійно орієнтованої латиномовної лінгвістичної компетенції – невід’ємної складової фахової компетентності еколога.

1. Барна М. М. Ботаніка. Терміни. Поняття. Персоналії / М. М. Барна. – К. : Видавничий центр «Академія», 1997. – 272 с. 2. Грищенко С. П. Латинська мова для студентів-агробіологів. Навчальний посібник / С. П. Грищенко, О. Ю. Балаєва. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с. 3. Закалюжний М. М. Латинська мова: підручник / М. М. Закалюжний. – К. : Либідь, 2003. – 368 с. 4. Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества / под редакцией Д. Р. Шеляга – Сосонко – Киев: Наук. Думка, 1987. – 216 с. 5. Кацман Н. Л. Методика преподавания латинского языка / Н. Л. Кацман. – М. : Высшая школа, 1979. – 142 с. 6. Ревак Н. Г. Латинська мова (для неспеціальних факультетів): підручник / Н. Г. Ревак, В. Т. Сулим. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 440 с. 7. Червона книга України. Рослинний світ / редкол. Ю. Р. Шеляг – Сосонко та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1996. – 608 с. 8. Червона книга України. Тваринний світ / редкол. М. М. Щербак та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1994. – 464 с.

Рецензент: доцент Тимошук І. О. (НУВГП)